

Yusif Əbülfət oğlu HÜMBƏTOV, i.f.d. dos.**Sevinc Valeh qızı MUXTAROVA**

Azərbaycan Texnologiya Universitetinin magistrantı

E-mail: humbetov-1964@mail.ru

**TURİZMİN TARİXİ İNKİŞAFI, ƏHƏMİYYƏTİ VƏ ONUN AZƏRBAYCANDA İNKİ-
ŞAF PERSPEKTİVLƏRİ****Xülasə**

Turizm idarəetmə obyektı olaraq turizmin məqsədinə, onun əsas təşkilatı quruluşuna və kadr potensialına asaslanır. Turizm idarəçiliyi turistlərin motivasiyası əsasında qurulur. Azərbaycan iqtisadiyyatının perspektiv inkişaf istiqaməti olaraq turizmin və onunla bağlı olan sahələrin, ərazilərin kompleks istifadəsi və idarə edilməsi aktual olub nəzəri və praktiki əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan hər bir turist obyektində turistlərin rəyi, seçimi öyrənilir, onların özlərinin xarakteristikası, hansı ölkədən gəldikləri, turist müddəti və turistlərin sosial demoqrafik tərkibi, sosial statusu, turist tələbatı ilə müqayisə olunur və bu idarəetmədə aparıcı motiv seçilir.

Açar sözlər: turizm, iqtisadiyyat, inkişaf, menecment, təşkilatçılıq

UOT: 379.85**JEL: L83****Giriş**

İqtisadi inkişafın ərazi problemlərinin qloballaşan şəraitdə həlli və təşkili istiqamətində turizmin təşkili və onun kompleks iqtisadi idarəetmə yolları mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Turizm müasir inteqrasiya şəraitində amil və fəaliyyət sferası olmaqla bir sıra kompleks problemlərin və idarəetmə mexanizmlərinin məcmusu və qarşılıqlı əlaqəsi kimi formalaşır və dəyişir. Onun ictimai və iqtisadi rolu qlobal və sahə meyarları baxımından ölçülür. Belə ki, təbii resursların iqtisadi dövriyyəyə və istehlak amilinə cəlb edilməsi, həmin resursların istifadəsi üçün infrastrukturların reallaşması, son nəticə turizmin iqtisadi artım və sosial inkişafın tərkib elementinə çevrilməsi bir sıra nəzəri və metodoloji prinsiplər, metodlar və mexanizmlər əsasında baş verir.

Turizmin təşkili işi istirahət və əyləncənin ən fəal formalarından biri olmaqla yanaşı həm də bir çox sosial-iqtisadi, mədəni-siyasi və kulturoloji funksiyaların həyata keçirilməsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Turizm müasir dünyanın qlobal əhəmiyyətə malik olan, sosial və iqtisadi əlaqələrini tənzimləyən, müxtəlif ölkələr və xalqlar arasında qarşılıqlı münasibətlər yaradan, biznes maraqlarının əhatə dairəsini genişləndirən sahədir. Dünyanın hər yerində turizmin

inkişafına dövlətlər və sivilizasiyalar səviyyəsində böyük maraq göstərilir. Bu gün Azərbaycanın turizm üçün əlverişli coğrafi şəraitinin, müxtəlif iqlim qurşaqlarının, zəngin heyvanat aləminin, dənizinin və dənizsahili qumluqların, qədim mədəni tarixi irsinin, milli ənənələrinin, zəngin milli mətbəxinin olması diqqəti cəlb edən amillərdir.

Turizmin tarixi inkişafı və onun əhəmiyyəti

Turizm əsasən sosial-iqtisadi sahə kimi XIX əsrin ortalarından inkişaf etməyə başlamışdır. Bu dövrə qədər isə turizm fərdi gəzinti və səyahət xarakteri daşımış, qeydiyyatı düşmədən müxtəlif əraziləri, ölkələri gəzən adamlara “turist” demişlər. 1954-cü ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının yığıncağında “Turizm” sözü müzakirə olunmuş, onun beynəlxalq mahiyyəti, kulturoloji və sosial-iqtisadi əhəmiyyəti müəyyənləşdirilmişdir. Yenə BMT-nin 1963-cü ildə keçirilən Roma konfransında isə “turist” anlayışına konkret tərif vermək cəhdi edilmişdir [6,s.7].

Turizm – sirlə, sehirlə bir aləm yox, bu sahədə çalışan insanların məsuliyyət tələb edən, işgüzar fəaliyyətinin məhsuludur. Bu bir daha sübut edir ki, turizm özünəməxsus spesifikaya malikdir. O, fəal istirahət və əyləncənin əlverişli və səmərəli formalarından biri olub insanların fiziki cəhətdən kamil və hərtərəfli inkişafında, mədəni

asudə vaxtının mənalı təşkilində ən effektiv vasitələrdən biridir. Məhz, elə buna görə də, turizm özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir.

Turizm təkcə təbiəti seyr etmək, ondan mənəvi həzz almaqla bitmir. O, eyni zamanda sosial hadisə kimi çox aktual və hərtərəfli hadisə hesab edilir. Hazırda ölkəmizdə fəaliyyət göstərən turizm qurumlarının əksəriyyəti kiçik müəssisələrdir. İri turist müəssisələri isə sıx əhalisi olan rayonlarda təşkil edilir.

Ölkəmizdə turizm sektorunda aparılan davamlı və məqsədyönlü islahatlar turizm sənayesinin formalaşmasına əlverişli şərait yaradır. Turizm sənayesinin tərkibinə çoxlu sayda turist müəssisələri, idarə və təşkilatları daxil edilir ki, onlar da vahid regional idarəetmə sistemi ilə qarşılıqlı fəaliyyət göstərirlər [5,s.119].

İdarəetmə obyektini kimi turizm xüsusiyyəti vacib ola bilən məqsədlər kimi təsəvvür edilə bilər. Belə ki, özəl turist müəssisələrinin menecment fəaliyyətinin əsas məqsədlərinin əldə olunması, artırılması təşkil etsə də, regional səviyyədə bu məqsədlər mövcud deyil. Ona görə də, gəlir götürməyi qarşısında məqsəd qoymayan turist təşkilatlarının fəaliyyət məhsuldarlığını və müvəffəqiyyətini obyektiv şəkildə qiymətləndirmək qeyri-mümkündür.

Turizmin Azərbaycanda inkişaf perspektivləri

Son illərdə Bakıda yüksək səviyyəli, müxtəlif təyinatlı, təsnifatlı gözəl turizm obyektləri tikilib istifadəyə verilmişdir. Respublikada turizmin inkişafı ilə əlaqədar olaraq yeni turizm kompleksləri inşa edilmiş, köhnələrin yenidən qurulması həyata keçirilmişdir. Şübhəsiz ki, mövcud turizm müəssisələrini idarə edən bacarıqlı, savadlı, yüksək səviyyəli milli kadrlara ehtiyac böyükdür [1,s.21].

Turizmdə keyfiyyətli turizm xidməti təqdim etməklə əsas məsələ müştəri məmnuniyyətini təmin etməkdir. Əgər bir turizm müəssisəsi ümumi qaydalara uyğun xidmət göstərən professional işlərdən məhrumdursa, o yerdə qonaqların məmnun edilməsi qeyri-mümkündür. Odur ki, təhsilli, savadlı və bacarıqlı kadrların olması çox vacibdir.

Turizmdə insan faktorunun önəmli olduğu unudulmamalıdır. Bu səbəbdən turizmdə təhsil gələcəyə yönəlmiş mühüm bir sərmayə olaraq dəyərləndirilir.

Turizmin inkişafı və insan amili problemlərinin təhlili zamanı əsas prinsip turizm müəssisələrində, turizm firmalarında peşəkar kadrlara olan keyfiyyət tələbatının kompleks təhlili və əsaslandırılmasından ibarətdir.

Bu gün ölkəmizin turizm potensialının yüksək olmasına rəğmən hələ ki, bu sahənin idarəedilməsində xeyli çatışmazlıqlar mövcuddur. Turizm idarəçiliyi davamlı bir prosesdir. Turizmdə idarə olunan proseslər və fəaliyyətlərin idarəedilməsi üçün müvafiq tədbirlər həyata keçirilir. Bu məsələlər xüsusi qaydalara və təşkilati işlərə uyğun aparılır. Odur ki, turizmin idarəedilməsinin təkmilləşdirilməsi zəruri məsələlərdən biridir [4, s. 412.]

Azərbaycan Respublikasında mülkiyyət formasından asılı olmayaraq turizm sahəsində fəaliyyət göstərən dövlət və biznes yönümlü müəssisələr xüsusi əhəmiyyətli bir sahə kimi seçilmişdir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində respublikamızın turizm bölmələrindən (dövlət, sosial və özəl) daxili turizmin və istirahətin inkişafına daha çox diqqət yetirmələri tələb olunur. Hazırda ölkəmizdəki iş adamlarının turizm məqsədli yeni obyektlərin: pansionatların, istirahət zonalarının, turist bazalarının tikintisi sahəsindəki fəaliyyətlərində canlanma hiss olunur. Turizm sahəsinin daha dinamik inkişafı üçün müvafiq infrastruktur- su təchizatı, kanalizasiya, telefon rabitəsi, müasir yollar və s. tələb olunur.

Bu gün Azərbaycanın iş adamları təkbaşına belə infrastrukturunu yaratmaq imkanına malik deyildir. Turizm sənayesi inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, dövlət turizmin üstün inkişafı üçün bölgə müəyyən edərək, ilk növbədə orada müvafiq infrastruktur yaradır, özəl biznes isə ondan istifadə etməklə həmin yerdə turist yönümlü obyektlər yaradır, belə hallarda yaxşı nəticə də əldə olunur. Bu cür qarşılıqlı əlaqə formasının Azərbaycanda da tətbiqi məqsədəuyğundur.

Məlum olduğu kimi, dünya ölkələrində yerli idarəetmə orqanları (bələdiyyələr) turizmin inkişafında çox böyük rol oynayır. Onlar öz ərazilərində turizm ehtiyatlarını öyrənir və ondan səmərəli istifadə etməklə yanaşı, yeni turist marşrutları müəyyən edir, turizm infrastrukturunun yaranması üçün lazımı şəraiti yaradır. Ölkəmizdə yeni qurum olan bələdiyyələr ilk ad-

dımlarını atır, turizm sahəsində onların təcürübəsizliyi nəzərə çarpır. Bu amil bələdiyyələrə maddi, texniki və metodiki yardım edilməsi, onların ixtisaslı kadrlarla təmin olunması məsələsini ön plana çəkir.

Turistlərin təbiətlə ünsiyyətə, natural təsərrüfata malik olan kənd evlərində yaşamasına, xalq folkloru və yerli ənənələrlə tanışlığına imkan verən “kənd turizminə” və “ekoloji turizmə” olan böyük marağı nəzərə alınmalıdır. Bu iqtisadi cəhətdən möhkəm və gəlirli biznes sahəsi olmaqla yanaşı yeni iş yerlərinin yaradılmasına və yerli büdcəyə əlavə vəsait mədaxilinə səbəb ola bilər. Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, nazirliyin Turizm baş idarəsi son vaxtlar bu istiqamətdə bir sıra addımlar atmışdır.

Yerli hakimiyyət orqanlarının bu işə yaxından cəlb edilməsi zəruridir. Dünya təcrübəsi göstərir ki, turizm ehtiyatlarının mövcudluğu, hətta iqtisadi cəhətdən inkişaf etməmiş ölkələrə də dünya turizm bazarında mövqə əldə etmək imkanı verir. Lakin unikal və zəngin turizm resurslarına malik olan Azərbaycan öz potensial imkanlarından hələ zəif istifadə edir. Gəlmə turizm hər bir ölkə üçün iqtisadi cəhətdən sərfəli sahədir.

Turizm iqtisadiyyatın sahibkarlar üçün ilk və tez mənimsənilən sahələrindən biridir. Bu gün respublikamızda turizm fəaliyyəti ilə məşğul olan təşkilatların sayının çox olmasına baxmayaraq, bu istirahət qurğusu hələ də tam qüvvəsi ilə işləmək iqtidarında deyil. Özəl biznes ən əvvəl “getmə turizm”i mənimsəməyə başladı. Belə ki, “getmə turizm”i ilə məşğul olmaq, “gəlmə turizm”dən daha sadə və sərfəlidir, çünki böyük reklama ehtiyacı yoxdur, reklam barədə qəbul edən tərəf düşünür. Hətta ən yoxsul ölkələr də öz turizm imkanlarının reklamı üçün vəsait ayırırlar. Güclü reklam olmadan dünya bazarında rəqabət aparmaq mümkün deyil. Bir neçə iri turizm şirkətlərini çıxarmaqla, bu istiqamətdə əksər turizm firmalarının fəaliyyəti nəzərə çarpır [7,s.93].

“Menecment” ingilis sözü olub, mənası “idarəetmə” deməkdir. Bu termin bir neçə mənada işlədilir. “İdarəetmə” və “menecment” sözləri bir-birini əvəz edir. Lakin idarəetmə sözünün mənası daha genişdir. Çünki bu konsepsiya insan fəaliyyətinin geniş spektrini əhatə edir. Məsələn, avtomobil idarə etmək, texnoloji

proseslər və sistemləri idarə etmək və s. Menecment sözü yalnız sosial-iqtisadi proseslərin, iqtisadi fəaliyyətin və insan münasibətlərinin idarə olunması deməkdir.

Turizmin əsas funksiyası insana tam və rəsi-onal bir istirahət verməkdir. Turist xidmətləri əhalinin istehlak etdiyi xidmətlərin əhəmiyyətli hissəsini təşkil edir və iqtisadi, sosial, humanitar, siyasi, təhsil və estetik cəhətləri özündə birləşdirən sosial- saqlamlıq xüsusiyyətinə malikdir.

Turizmin idarə edilməsi, onun məzmununun təkmilləşməsi ilə yanaşı maraqların uzlaşması və xarici idarəetmə maliyyə və resurs korporasiyalarının tövsiyələrinin nəzərə alınması metodikasını ilə uzlaşır. Bu istiqamətdə aparıcı həlqə kimi beynəlxalq turist təşkilatlarına üzv olmaq, beynəlxalq turizmə koordinasiya olmaq mühüm əhəmiyyətə malikdir [4,s.117].

Respublikamızda bazar tipli iqtisadi sistemin formalaşması və dərinləşməsi istiqaməti olaraq islahatların həyata keçirilməsi istiqamətləri turizm maraqları baxımından qiymətləndirilir. Turizmin idarə edilməsi bazar iqtisadiyyatını inkişaf etdikcə rəqabət mühiti şəraitində rentabelli sahə kimi, xarici turizmin daha da üstün aparılması ilə formalaşdırılır. Turizmin iqtisadi, sosial, coğrafi və dünyəvi aspektləri bu sahənin meyar və göstəricilərinin seçilməsi, onların təşkili və proqnozunun üsul və mexanizmlərinin təkmilləşməsi ilə baş verməlidir.

Respublikamızda kəndin, dağ regionlarının sosial inkişafı və əhalinin məskunlaşması meyarı baxımından turizmin idarə edilməsinə beynəlxalq maliyyə və islahatlara dəstək proqramı əsasında, yerli maraqları təmin edən qurumlar və mexanizmlər tətbiq etmək idarəetmənin təkmilləşmə istiqamətləridir.

Turizmin idarə edilməsi nəzəri, praktiki və konseptual müddəalara əsaslanır. Bu gün ölkəmizdə turizmin inkişafının və idarə edilməsinin əsasını həyata keçirilən kompleks tədbirlər, o cümlədən regionların sosial-iqtisadi inkişaf proqramları təşkil edir.

Turizm kompleks təşkilatı quruluşa malikdir. Turizmin nə olduğunu görməzlikdən gəlmək çox vaxt mümkünsüzdür.

Turizmin idarəçiliyini turizmin mentaliteti formalaşdırır. İlk növbədə turizmin bazarı öyrənilir. Turizm bazarının digər sahələrdən fərqli cəhətləri onun fəaliyyət mexanizmlərinin

xüsusiyyətləri ilə formalaşır. Turist idarəçiliyi turist tələbatı ilə təklifi arasında təşkilati idarəetmə strukturunu yaratmağı özündə əks etdirir. Turizm idarəsinin bazar strukturu şəraitində əsas maliyyə mənbəyi sahibkarlıq və dövlət hesabına büdcə təşkil edir. İdarəetmə mexanizminə, əsasən, turistlərin ayırmaları sayı, onların məqsədləri və ölkənin iqtisadi potensialı daxildir [4, s.110].

Turizm idarəetməsinin əsas prinsipləri aşağıdakılardır:

- Sistemli yanaşma prinsipi
- Normativ yanaşma prinsipi
- Səmərəlilik prinsipi [3, s.113].

Turizmin idarə edilməsi işləri ərazinin strateji idarə olunmasını təmin edən şəkildə aparılmalıdır. Turizm quruluşunun idarə edilməsi işçiləri və təşkilatları arasında məqsəd və vəzifələrin optimal paylanması ilə başlayır. Sistemin elementləri, onların düzgün yerləşdirilməsi, hissələrə ayrılması və s. bunların hamısı nəzarət strukturunun elementləridir. Bu elementlərin hüquq və vəzifələri təşkilatdakı bütün şöbələrə məlum olmalıdır.

İdarəetmə strukturunda şöbələr müxtəlif idarəetmə səviyyələrinə bölünür. Bu şöbələrdə ayrı-ayrı mütəxəssislər müxtəlif tapşırıqları və ya bir neçə vəzifəni yerinə yetirir. Bu idarəetmə vahidlərinə fərdi qrupları idarə edən menecerlər daxildir. Hər bir rəhbərin müəyyən bir vəzifəsi və məsuliyyəti olmalıdır. Fərdi qrupların işinə nəzarət edirlər. Fərdi qruplar arasında münasibətlər üfüqi vəziyyətdədir.

Nəticə

Azərbaycan iqtisadiyyatının perspektiv inkişaf istiqaməti olaraq turizmin və onunla bağlı olan sahələrin, ərazilərin kompleks istifadəsi və idarə edilməsi aktual olub nəzəri və praktiki əhəmiyyət kəsb edir. Turizm planlaşması strateji planlaşma obyektı olaraq ölkə iqtisadiyyatının əsas istiqamətlərinin, onun investisiya və ərazi inkişaf meyillərini tənzimləyən dövlət himayəçiliyi və dövlətin iqtisadi idarəetmə metodlarının tətbiqi sahəsi kimi formalaşır. Konkret

olaraq turizmdən danışsaq, vurğulamaq lazımdır ki, bizim fikrimizcə, bu baxımdan, ölkəmizin tarixi-mədəni, eləcə də, təbii imkanlarından kifayət qədər tam istifadə olunmur. Belə ki, pandemiya əvvəlki dövrdə, məsələn 2014-2019-cü illərdə Azərbaycanın ÜDM-ində turizm sənayesinin ümumi payı 4,1 faizdən 4,5 faizə qədər artıb, yəni onun xüsusi çəkisi praktiki olaraq əvvəlki dövrə nisbətən o qədər də artmayıb [6, s.19]. Eyni zamanda, koronavirus pandemiyasından əvvəlki həmin dövrdə dünyada turizm sahəsində xidmətlərin həcmi daim artır, bu isə ümumi iqtisadi artıma da əhəmiyyətli təsir göstərirdi. Bizə belə gəlir ki, bu sahədə bizim dövlətimizin vəzifəsi beynəlxalq turizm xidmətləri bazarında daha artıq paya sahib olmaq üçün bizim təbii şəraitimizin imkanlarından daha fəal istifadə etmək məqsədilə turizm biznesini aktivləşdirməkdir. Lakin, yuxarıda deyilənlər yalnız turizm sahəsinə deyil, eyni zamanda Azərbaycanın təbii şəraitinin imkanlarından səmərəli istifadə problemlərinə aiddir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Azərbaycan Respublikasında ixtisaslaşmış turizm sənayesinin inkişafına dair strateji yol xəritəsi 2016-cı il
2. “Azərbaycanda turizm”. Statistik məcmuə // Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. – Bakı, 2020. – S.19.
3. Bilalov B.Ə. “Turizmin menecmenti”. Mütərcim, Bakı, 2005. - 45 s.
4. Əlirzayev Ə.Q. “Turizmin iqtisadiyyatı və idarə edilməsi”. Bakı, “İqtisad Universiteti” nəşriyyatı, 2010. - 529 s.
5. Hübətov Y.Ə. Kərimov F.C. Qapaqov V.F. Cavadzadə X.N. “Turizm sənayesinin təşkili”. –Bakı, “Avropa nəşriyyatı”, 2021. – 333 s.
6. Hüseynov İ. Əfəndiyeva N. “Turizmin əsasları”. : Dərslük. Bakı 2007, 442 s.
7. Rəhimov S.H.”Turizm – ekskursiya işinin təşkili”. Dərs vəsaiti. Bakı, Mütərcim, 2004. - 312 s.

Юсиф Абульфат оглы Гумбатов, PhD, Доцент,

Севиндж Валех кызы Мухтарова
Азербайджанский Технологический Университет,
E-mail: humbetov-1964@mail.ru

ИСТОРИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ТУРИЗМА, ЕГО ЗНАЧЕНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Резюме

Туризм как объект управления основывается на цели туризма, его основной организационной структуре и кадровом потенциале. Управление туризмом основано на мотивации туристов. Как направление перспективного развития экономики Азербайджана комплексное использование и управление туризмом и связанными с ним областями и территориями является актуальным и имеет теоретическое и практическое значение. С этой точки зрения в каждом туристском объекте изучаются мнения и выборы туристов, их особенности, из какой страны они прибывают, продолжительность туризма и социально-демографический состав туристов, социальный статус, туристский спрос и выбирается ведущий мотив в этом управлении.

Ключевые слова: туризм, экономика, развитие, управление, организация.

Yusif Abulfat oglu Humbatov, PhD, Associate Prof.

Sevinj Valeh gizi Mukhtarova
Azerbaijan Technological University,
E-mail: humbetov-1964@mail.ru

HISTORICAL DEVELOPMENT, SIGNIFICANCE OF TOURISM AND PROSPECTS FOR ITS DEVELOPMENT IN AZERBAIJAN

Summary

Tourism as an object of management is based on the purpose of tourism, its basic organizational structure and human resources. Tourism management is based on the motivation of tourists. The integrated use and management of tourism and related areas and territories as a promising area of the Azerbaijani economy is relevant and has theoretical and practical significance. From this point of view, the opinion and choice of tourists are studied in each tourist facility, their characteristics, country of origin, duration of tourists and socio-demographic composition of tourists, social status, tourist needs are compared and the leading motive is chosen in this management.

Key words: tourism, economy, development, management, organization.